

**Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca
Facultatea de Litere**

Ioan Pop-Curșeu

Magie și vrăjitorie în cultura română
(575 p.)

Teză de doctorat
Coordonator: Prof. Dr. Ion Șeuleanu

Membrii comisiei:
Prof. Dr. Otilia Hedeșan (Universitatea de Vest, Timișoara), Prof. Dr. Ion Cuceu
Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca), Prof. Dr. Constantin Cubleșan (Universitatea 1
Decembrie Alba Iulia)

2011

1. Cuvinte-cheie:

Magie, vrăjitorie, risc, frică, legislație, comunitate, astrologie, divinație, ocultism, ezoterism, erezii, misoginism, diavol, pact cu diavolul, vânătoare de vrăjitoare, iluminism, raționalism, noi media, ființe fantastice, strigoi, descântece, artă, literatură, romantism, modernism, avangardă, postmodernism.

2. Prezentare de ansamblu a lucrării, cu sublinierea punctelor de maxim interes:

Parcursul întreprins în această lucrare a avut ca punct de plecare câteva ipoteze ale lui Blaga, Eliade și Culianu, privitoare la „magismul” specific al românilor în raport cu al altor popoare europene și la modul în care faptul că la noi n-au existat persecuții împotriva vrăjitoarelor și magicienilor poate aduce lumini necesare în decriptarea vânătorii de vrăjitoare din Europa secolelor XV-XVIII. Am ascultat de un îndemn al lui Blaga din 1926, care cerea un „studiu amănunțit”, din perspectivă interdisciplinară, al fenomenelor magice din cultura română.

Primul pas pe care l-am făcut a fost să nuanțez afirmațiile lui Eliade și Culianu privitoare la vrăjitorie în lumea românească veche. Deși este limpede că nu se poate vorbi de o autentică „vânătoare”, nu e mai puțin adevărat că au existat și în țările cu populație românească persecuții, procese, anchete, pedepse pentru vrăjitoare și vrăjitori. Unul dintre scopurile declarate și atinse ale acestei lucrări a fost acela de a întreprinde prima prezentare istorică a cazurilor de vrăjitorie din lumea românească veche, în raport cu cea occidentală, totul pe un fundal extrem de complex, care a presupus o discutare detaliată a legislației de profil, a concepțiilor despre diavol și erezie, despre păcat și mântuire, a practicilor de gestionare a fricii și a riscului în societăți care au rămas – în fond – până târziu întemeiate pe structuri de factură medievală. Am recurs, constrâns de materialul avut la dispoziție, la o analiză nuanțată, abordând pe de o parte cazul Transilvaniei și al Banatului, provincii integrate modelului cultural vestic, unde vânătoarea de vrăjitoare a atins proporții uneori demne de Occident, iar pe de altă parte cazul Moldovei și al Valahiei, cu puține dar semnificative persecuții anti-vrăjitorești (un proces în Moldova, trei în Valahia, plus numeroase alte semnalări izolate de practici și credințe cu bază magică). Cât privește Transilvania, scopul prezentei lucrări a fost să prezinte portretul robot al vrăjitoarei și stereotipurile mentale sedimentate în jurul acestei figuri neliniștitoare, dar și să sublinieze implicarea etnicilor români în procese, ca acuzatori și – mai ales – ca acuzați, aceasta permițându-mi să abordez geneza și funcționarea a numeroase clișee de factură imagologică și să subliniez mecanicitatea proiecțiilor xenofobe.

Faptul că și la noi au existat persecuții a corectat afirmațiile lui Eliade și Culianu, în sensul că vrăjitoria românească nu a fost doar un fenomen popular, ci a intrat în coliziune cu formele

culturale ecleziastice, care au căutat o limitare a ei, când nu chiar o eradicare (după prescripțiile biblice aplicate *à la lettre* în Occident). Se pot semnala, așadar, în limitele culturii române, fenomene pe care le-am putea numi de *intra-aculturație*, cu contaminări și schimburi uneori extraordinare între cultura savantă și cultura populară, la fel ca în Occident, însă la o altă scară și cu alte rezultate. Am încercat să punctez acest gen de fenomene în ceea ce privește concepțiile despre diavol și iad, despre păcat și viața de apoi, despre sfinții teratomahi (sau pur și simplu ucigași de vrăjitoare), despre ființele fantastice, sau în ceea ce privește numeroase practici divinatorii, răspândite atât pe cale orală, cât și prin manuscrise și tipărituri. Importanța manuscriselor și a tipăriturilor în constituirea sistemului de credințe și practici vrăjitorești mi-a atras atenția asupra semnificației unui *topos* fundamental, pe care l-am identificat și analizat în legendele privitoare la solomonari, în textele lui Eminescu, Sadoveanu, G. Călinescu și Vasile Lovinescu: *cartea magică* și utilizările ei. Respectiva carte magică, accesibilă doar inițiaților și utilizabilă doar de către cei care s-au arătat demni de ea, le deschide acestora drumul către cunoașterea absolută, către stăpânirea și direcționarea energiilor ascunse ale universului și către transfigurarea de sine. Am subliniat, pe urmele Antoanetei Olteanu, că până și formele culturale populare, elaborate și vehiculate de oameni nealfabetizați, s-au constituit în jurul unei veritabile fascinații pentru litera scrisă și pentru cunoașterea și puterea pe care nu le poate conferi decât Cartea.

Genul acesta de fenomene de *intra-aculturație* mi-a impus, pentru a păstra coerența expunerii și analizelor efectuate, să trasez granițe conceptuale și tipologice cât mai precise între magie și vrăjitorie. Studiul meu a avut, așadar, o miză teoretică majoră urmărită și realizată la două niveluri, după ce mai întâi am dat o definiție general aplicabilă atât magiei cât și vrăjitoriei: am arătat că ele pot fi definite ca tehnici de control al forțelor obscure – sau nu – ale lumii, control al ființelor și al afectelor, al sensurilor și al obiectelor.

În primul rând, am căutat să observ și să sintetizez asemănări și diferențe între magie și vrăjitorie, valabile la scară europeană, sau chiar extensibile și la culturi extra-europene (africane, amerindiene, asiatic), pornind de la criterii cu grad ridicat de valabilitate: orientarea de gen / sex, polarizarea pozitiv / negativ, legătura cu „structurile antropologice ale imaginarului”, tipul de cunoaștere implicată și raportul *theoria / praxis*, facilitățile presupuse, adjuvanții reali și supranaturali, relația individual / colectiv, procesele de selecție, statutul axiologic, raportul cu religia, raportul cu puterea politică și percepția comunitară. Magia se dovedește a fi, în funcție de aceste criterii: savantă, legată de carte și de cultura citadină; masculină; pozitivă (dar și „neagră”); solară și diurnă; bazată pe o cunoaștere autentică (directă), de cele mai multe ori pe direcția *theoria* → *praxis*; mai degrabă rațională, cerebrală;

interesată de adjuvanți reali cu valoare simbolică; uneori stăpânitoare de demoni și spirite; individualistă, elitistă; selectivă; asociată cu un sistem estetic de înțelegere a lumii; structurată ca o religie; legată de puterea politică; percepută ca o „artă”, un joc, o activitate nepresupunând riscuri majore, nici pentru magician însuși, nici pentru semenii săi. Vrăjitoria, în schimb, este: populară, legată de oralitate și de lumea rurală; feminină; negativă (dar și pozitivă: ca și contra-agresiune); bazată adesea pe performare mecanică, în afara oricăror pretenții de ordin teoretic general; mai degrabă irațională, emotivă; interesată de adjuvanți reali cu valoare practică; satanică (întemeiată pe un pact cu diavolul); non-individualistă; non-selectivă, dar „corporativă”; asociată cu superstiția, deci condamabilă; percepută ca o contra-religie periculoasă; opusă puterii politice și căutând să instituie contra-structuri de putere; percepută ca o activitate ce presupune riscuri majore pentru toți cei care intră în contact cu ea.

În al doilea rând, am căutat să detaliez modul cum diferențele transculturale și transistorice puse în evidență mai sus se ipostaziază în cultura română. În lumea românească veche, tot ce ținea de economia supranaturalului ilicit intra în categoria largă a „vrăjitoriei”, inclusiv forme de divinație care presupuneau o instrucție de înalt nivel (astrologia), sau arte magice care urmăreau transfigurarea spirituală a naturii și a adeptului (rudimente de alchimie). Abia cu Dimitrie Cantemir (1673-1723), care introduce în limba română termeni ca „maghie” și „alhimie”, sau care reflectează îndelung asupra „științei sacre” (*recte* ezoterice, oculte), se schițează diferențieri a căror evoluție istorică m-a condus spre momentul privilegiat al romantismului. Trebuie precizat aici că D. Cantemir este și un critic aspru al superstițiilor populare și al lipsei de instrucție a celor mulți.

Pornind de la Cantemir, odată cu sfârșitul secolului XVIII și începutul secolului XIX, s-a produs o fractură de mentalitate, sub auspiciile Școlii Ardelene, care lansa o campanie raționalistă împotriva superstițiilor și a vrăjitoriilor de tot soiul, ale cărei efecte se mai simt încă și astăzi. Magia (în sens larg, adică incluzând și vrăjitoria), decăzută din statutul ei de generatoare de cultură la starea jalnică de iluzie cognitivă, s-a văzut privită ca o adunătură de „credințe deșarte”, de superstiții, de practici barbare și ridicole, de lucruri rușinoase și de dorințe inavuabile, de scopuri mârșave și a-sociale. În fața tirului conjugat și concertat la care au fost supuse magia și vrăjitoria, numai anumite cercuri intelectuale – hrănite de ideologia romantică a primitivismului – sau anumite straturi de jos ale societății au continuat să perpetueze valorile gândirii magice și să creadă în ele. În cercurile intelectuale, magia și vrăjitoria au fost recuperate și reciclate ca teme artistice, de-a lungul secolelor XIX-XX, însă cu o pierdere considerabilă la nivelul semnificației rituale a practicilor descrise. Aura neliniștitoare și misterioasă a riturilor magice și vrăjitorești, gustul riscului s-au transformat în

pur joc artistic ori în convenție incontestabilă a artei fantastice, numai artiștii de geniu (B. P. Hasdeu) reușind să redea magiei stinse o viață adevărată și autentică. Literatura română a secolelor XIX-XX, abordată într-o foarte comprehensivă perspectivă comparatistă, m-a interesat atât sub raport tematic (deci ca energie activă la nivelul imaginarului), cât mai ales ca depozitară a unor forțe de configurare a expresivității. Am observat și analizat de ce scriitorii care se inspiră din rituri magice și vrăjitorești, care au apetență pentru fantastic și cosmic, pentru religios și demonic, scriu altfel decât cei care au aplecare mai degrabă către subiectele „realiste”.

Tot aproape de miza teoretică a lucrării de față, trebuie spus că o sumă de cercetări recente din domeniul antropologiei riscului mi-au părut a constitui o bază solidă pentru interpretări și analize, mai ales că vrăjitoria și magia au fost întotdeauna percepute ca practici cvasireligioase ilicite, deviate. Am definit – cu o largă deschidere – riscul ca prejudiciu potențial, real sau imaginar, provocat de acțiuni, decizii sau evenimente interioare sau exterioare individului sau comunităților. Dat fiind că, în stadiul actual al cercetării în domeniul percepției riscului, există numeroase aplicații în sfera psihologiei organizaționale, sociologiei, economiei etc. și mult mai puține în domeniul istoriei, etnografiei, sau literaturii comparate, am avut intenția ca prezenta cercetare să depășească această lacună. Riscul s-a dovedit un concept elastic, ușor de aplicat în domeniul practicilor magice, ba chiar în domeniul modelor și formelor literare, explorarea formelor supranaturalului nefiind lipsită aici de un gust subtil al primejdiei (vezi convingerile lui Gellu Naum și ale suprarealiștilor în general). Cât privește dimensiunea sociologică a problemei, abordări recente din științele socio-umane arată că actele și convingerile colective, care ghidează interacțiunile sociale, sunt rezultatul unei complexe dinamici multi-nivelare. Ele decurg din convergența sistemelor normative instituționalizate cu reprezentările comunitare și cu un întreg set de percepții, valori și emoții individuale. Vrăjitoria și magia, practici religioase ilicite, s-au pretat extrem de bine unei analize multi-nivelare, care să le descrie modul de funcționare la **nivel instituțional, comunitar și intrapersonal**, căci este limpede că asupra lor se exercită o presiune instituțională substanțială; că în cadrul comunităților unde sunt admise sunt percepute atât ca fiind utile, cât și nocive; că de ele se leagă percepții, valori și emoții individuale foarte contradictorii (frică / fascinație, oroare / plăcere, repulsie / atracție), a căror interpretare sistematică a dat rezultate destul de bune. Atât din punct de vedere instituțional, cât și din punct de vedere comunitar, sau al percepțiilor intrapersonale, toți cei care împărtășesc un sistem de credințe sau de practici diferite de cele oficiale,

admise de întreaga societate, se expun unui ansamblu de riscuri multiple, deoarece grupurile dominante îi percep ca pe o permanentă amenințare, nu numai religioasă, ci și politică, juridică, morală. Vrăjitorii, vrăjitoarele, magicienii și prezicătorii fac parte dintr-o astfel de categorie socio-profesională care se expune unor riscuri multiple, pe care am încercat să le clasific analizând diverse categorii de discursuri comunitare fondatoare ale solidarităților și dinamicilor sociale (discursuri juridice, religioase, morale, ba chiar discursuri literare, cele mai libere și mai „indeterminabile” dintre toate).

În legătură directă cu conceptul de risc, am încercat să introduc o ipoteză explicativă pentru vânătoria de vrăjitoare și persecuțiile anti-vrăjitorești din secolele XV-XVIII. S-a afirmat, pe bună dreptate, că psihozele colective au fost rodul fracturilor confesionale, anomaliilor climatice, transformărilor socio-politice și economice care au bulversat atunci din temelii majoritatea societăților europene, fără să se ia în calcul prea mult dinamica grupurilor etnice și a formelor culturale vehiculate în deplasările acestora. Pornind de la constatarea semnificației dinamicii acestor grupuri etnice, am încercat să arăt că migrațiile rromilor în Europa secolelor XIV-XVIII au jucat un rol major în răspândirea anumitor forme de divinație, în diabolizarea magiei și vrăjitoriei, în sporirea sentimentului de insecuritate al populațiilor dominante, care i-au perceput ca pe un factor de risc major, pe plan social, moral, religios, chiar și sexual, ceea ce a determinat, dacă nu crearea aparatului represiv, cel puțin perfecționarea lui. Coroborate cu o sumă de alte fenomene, la care m-am referit în primele rânduri ale paragrafului, migrațiile țiganilor au plonjat Europa „civilizată” într-o angoasă colectivă generală, unde cu greu se putea stabili cine e mai „superstițios”: acuzatorul, sau victima...

Care a fost, așadar, obiectivul suprem al prezentei lucrări? Poate acela de a face portretul unei culturi în raporturile ei cu supranaturalul, cu magicul, așa cum sugera Blaga în articolul „Artă și magie” din 1926. Într-adevăr, la fel cum concepția despre spațiu și timp, despre moarte, despre dragoste și frumusețe pot individualiza culturile, asumarea și trăirea supranaturalului poate să servească drept criteriu într-o analiză care ar vrea să degajeze originalitatea profundă a culturii române în marele concert al culturilor europene. Elaborată în spațiul de frontieră unde se combăteau și comunicați ortodoxia, catolicismul, protestantismul și islamul, cultura română a absorbit elemente eterogene, din care a făcut o sinteză specifică. Lecția de deschidere și de nestare la care a constrâns-o istoria a făcut ca, în mijlocul dinamicii europene în care s-a înscris, ea să funcționeze după legi proprii: condamnarea magiei și a vrăjitoriei a fost puțin viguroasă, fără aspectele demente din Occident, raționalismul s-a

acomodat întotdeauna cu ceea ce n-a reușit să explice sau să elimine, credința în magie și supranatural a coexistat și coexistă încă – la marile nume ale culturii române – cu spiritul cel mai pozitivist și mai pragmatic cu puțință, ruptura sat / oraș era / este mai puțin netă ca în Occident, Biserica era / este în același timp mai strictă și mai tolerantă cu formele de cultură alternativă, limba română este mai aptă să traducă experiența supranaturalului decât franceza, limba rațională a lui Vaugelas și Voltaire, de pildă. Una peste alta, în ciuda unor disfuncționalități și a unor injustiții evidente, în perioada vânătorii de vrăjitoare cultura română n-a secretat și n-a produs suficient de multă nevroză, încât să se ajungă la explozii de furie necontrolată. Simplu spus: în secolele XV-XVIII era mult mai comod să fii vrăjitoare în Moldova sau Valahia decât în Occident: poate că această lecție a istoriei mai poartă încă învățăminte limpezi pentru noi, cei de azi. Poate și acum e mai bine să fii *ceva* aici decât același lucru în altă parte!

3. Cuprins, cu sintetizarea materiei cuprinse în părțile principale ale lucrării:

INTRODUCERE..... 3

Sunt puse jaloanele generale ale cercetării și sunt trasate piste care vor fi urmărite pe tot parcursul lucrării.

1. PRECIZĂRI TERMINOLOGICE ȘI TEORETICE..... 4

În această secțiune, sunt trasate câteva granițe conceptuale între *magie* și *vrăjitorie*, pornind de la observații personale, dar și de la reflecțiile altor pasionați de subiect (Jean Wier, Novalis, Julien Tondriau, Sartre, Jean Vernette, H. S. Versnel). De asemenea, tot aici este construit un model multinivellar de analiză a practicilor vrăjitoarești, în orizontul antropologiei riscului.

2. INTERESUL ȘI SCOPUL PREZENTEI LUCRĂRI..... 18

Sunt prezentate pe scurt lucrări ale lui Eliade și Culianu, care vorbesc despre fizionomia aparte a vrăjitoriei românești în context european, și – pornind de aici – sunt precizate direcțiile în care respectivele lucrări fondatoare ar avea nevoie de complemente și de rafinări (făcute în corpul tezei). De asemenea, sunt definite încă de aici magia și vrăjitoria ca *tipuri ideale de gândire și comportament*, ca forme universale de situație a omului în lume.

PARTEA I: VRĂJITORIE (ȘI MAGIE) ÎN ISTORIA ROMÂNILOR 29

CAPITOLUL 1. 1463-1777 30

1.1. Dreptul la timp..... 30

Aici sunt explicate jaloanele cronologice ale capitolului (de la primele atestări ale credințelor vrăjitoarești în cultura română: 1463, până la reacția raționalistă de la începuturile modernității). Sunt puse câteva repere de istorie a practicilor magice și a proceselor de vrăjitorie în Europa, necesare pentru înțelegerea contextului general în care s-au înscris fenomenele românești etc.

1.2. Risc și justiție: răspunsuri date vrăjitoriei la nivel instituțional..... 37

Pornind de la constatarea că sistemul juridic este un răspuns instituțional dat diferitelor reprezentări ale riscului, am analizat abordarea vrăjitoriei în vechile coduri de legi românești (*Pravila lui Coresi*, 1570-80, *Pravila de la Govora*, 1640-41, *Șapte taine a Besearecii sau Pravila pre scurt aleasă*, 1645, *Carte românească de învățătură*, 1646, *Îndreptarea legii*, 1652). Pentru o bună contextualizare, am făcut mereu paralele cu legislația occidentală și cu cea a unor grupuri etnice neromânești din Transilvania. M-am referit și la alte documente cu caracter legislativ, în special dispoziții mitropolitane referitoare la vrăjitorie, arătând că toate au fost relativ blânde cu vrăjitoarele, necerând exterminarea lor totală ca în vestul Europei.

1.3. Riscuri religioase: fiziologia și teologia păcatului 58

În acest subcapitol s-au abordat chestiuni fundamentale pentru înțelegerea vrăjitoriei în lumea românească veche: erezia, concepția despre diavol și puterile lui, cele șapte păcate capitale, sfinții teratomahi sau ucigași de vrăjitoare (Gheorghe, Nicolae, Spiridon), prezența și importanța unor arte magice în lumea românească veche (astrologie, alchimie, diverse forme de divinație). Am arătat că Biserica Ortodoxă a fost mai laxă și mai puțin misogină decât Bisericile catolice și protestante, de aceea nu am avut vânătoare de vrăjitoare în adevăratul înțeles al cuvântului.

1.4. *There Will Be Blood*: răspunsuri date riscului reprezentat de vrăjitorie la nivel comunitar . 115

Cuprinde o descriere sistematică și o încercare de analiză a persecuțiilor împotriva vrăjitoarelor și magicienilor în cele trei țări cu populație românească, prin raportare constantă la contextul european general.

a. Transilvania și Banatul.....116

Sunt prezentate procesele împotriva vrăjitoarelor din centrele urbane ale Transilvaniei, începând cu Cluj 1565 și terminând cu înscenări juridice din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea. În cazul Banatului e subliniată absența persecuțiilor anti-vrăjitorești înainte de (re)cucerirea austriacă a provinciei. S-a acordat o atenție deosebită implicării românilor în procese, atât ca acuzați, cât mai ales în calitate de acuzați.

b. Moldova.....138

Sunt analizate numeroasele credințe și practici magice ale moldovenilor din vremea veche (descrise de călători străini: Bandini, dar și de Cantemir), precum și singurul proces, judecat de pitarul Neculai Cogălniceanu la Câmpulung Moldovenesc în 1761.

c. Țara Românească.....150

Analiza se focalizează aici pe câteva cazuri interesante de vrăjitorie înregistrate de documente în Valahia: unul din 1586, altul din vremea lui Mihai Viteazul, unul din 1714 (legat de uciderea lui Constantin Brâncoveanu la Stambul de către turci) și ultimul din aprilie 1777, în care mitropolitul țării îi cerea ajutor domnitorului Alexandru Ipsilanti.

d. Concluzii provizorii și modele paralele de gestiune a riscului.....163

Într-un tabel contrastiv, încerc să demonstrez că o sumă de fenomene similare, petrecute la cele trei niveluri de analiză la care mi-am situat investigația (instituțional, comunitar, intrapersonal), au putut să ducă în Occident la persecuții împotriva vrăjitoarelor, iar la noi nu. Elitele politice, juridice, medicale din Occident s-au implicat activ în vânătoarea de vrăjitoare, punând la punct un aparat represiv nemilos. De asemenea, aceste elite au fost formate în spiritul unui antifeminism radical. În țările cu populație românească, toate aceste fenomene au avut o intensitate foarte redusă. În plus, comunitățile românești nu au perceput riscul reprezentat de vrăjitorie cu aceeași acuitate ca în Occident și indivizilor nu li s-a indus în același grad un sentiment de culpabilitate, capabil să ducă la frici persistente, panici incontrolabile și psihoze ample, consecințe ale unei sensibilități deosebite la factorii de risc reali sau imaginari.

CAPITOLUL 2. LUMEA CONTEMPORANĂ, RURALĂ ȘI URBANĂ. CULTURĂ POPULARĂ ȘI CULTURĂ A ELITELOR

..... 171

În acest capitol sunt puse în evidență rădăcinile ideologice ale modernității, bazate pe o refulare a ideii magiciului și pe construirea unui model raționalist al cunoașterii.

2.1. *Noi elite – instituții noi, alte paradigme ale raționalității (1787-1909)* 171

Acest subcapitol arată cum o serie de fenomene conjugate de la cumpăna veacurilor XVIII-XIX au schimbat din temelii și lumea românească: apariția unor noi elite, constituirea unui discurs științific specific, dezvoltarea medicinei în detrimentul tehnicilor de vindecare tradiționale, impunerea

unui model cultural citadin și a unei viziuni a omului civilizată, luminat etc. Analiza se bazează aici pe texte ale lui D. Țichindeal, Gh. Șincai, P. Maior, Budai-Deleanu, G. Barițiu, Mozes Gaster, Coșbuc.

2.2. *Mici paradoxuri ale culturii citadine, sau vrăjitorie și mass-media*..... 205

Aici se analizează supraviețuirea practicilor magice și vrăjitorești în lumea citadină contemporană, în ciuda cezurii raționaliste puse în evidență în subcapitolul precedent, și modul în care vrăjitoarele de azi (majoritatea de etnie rromă) s-au adaptat la era Internetului.

2.3. *Lumea rurală și gândirea magică*..... 211

Acest subcapitol mai compozit se axează pe demonstrarea faptului că lumea rurală a păstrat forme de trăire magică și de înțelegere a supranaturalului dispărute din lumea citadină. Supraviețuirea lor a fost posibilă deoarece țăranul / "primitivul" întreține un raport diferit cu mai multe categorii de fenomene:

a. Raportul cu spațiul și cu timpul.....213

Țăranul nu își înscrie viața într-un timp care este acela, abstract, al ceasornicului; el urmează marile ritmuri cosmice. De asemenea, spațiul lui nu este unul vid, ci populat de entități pe care le-am descris în spirit bachelardian și care trebuie îmbunate și stăpânite prin tot soiul de practici magice: ființe chtonice (vâlve, cătelul pământului, știma banilor, uriași), ființe aeriene (iele, vârcolaci), ființe de foc (zmei, zburători), ființe acvatice (dracul din tău, sorbul, știmele apelor, faraoancele).

b. Raportul cu semenii dotați cu puteri supranaturale: probleme comunitare 242

Această secțiune prezintă statutul social, moral, cultural al oamenilor pe care semenii lor îi consideră dotați cu puteri supranaturale: vrăjitori, descântători, strigoi.

c. Raportul cu moartea. Moarte bună / moarte rea în comunitățile rurale 252

Practicile de înlănzire și de stăpânire a morții s-au aflat dintotdeauna în centrul magiei și religiei. Aici se analizează o sumă de astfel de practici ale românilor, în legătură cu ființe fantastice de tipul: strigoi morți, moroi, pricolici, stafii ș. a.

d. Raportul cu limbajul, sau despre speciile folclorului magic și descântece.....277

Am încercat o tipologie istorică a descântecelor românești (și a speciilor folclorului magic în general) în funcție de mai multe criterii: încadrarea în folclorul ritual și neritual; raportul cu statutul social și de gen al performerului; utilitatea lor practică; raportul cu descântecele și incantațiile altor popoare; raportul cu formele similare vehiculate de cultura ecleziastică (rugăciunea, exorcismul, blestemul); procedeele compoziționale și stilistice puse în aplicare (la acest ultim punct am subliniat importanța hiperbolei și a teatralizării în descântece).

2.4. *Scurtă privire asupra unui sat și asupra istoricității credințelor și practicilor magice în comunitățile rurale* 326

Am prezentat câteva observații de teren din satul Ocoliș, Jud. Alba, încercând să arăt ritmul galopant în care se erodează credințele și practicile magice, în afara celor care mai stau în strânsă legătură cu forme profund înrădăcinate de viață socială și mai ales economică.

PARTEA A II-A: MAGIE (ȘI VRĂJITORIE) ÎN ARTA ROMÂNEASCĂ, CU O PRIVIRE SPECIALĂ ASUPRA LITERATURII..... 334

În această a doua parte, luând ca punct de plecare fractura de mentalitate produsă la sfârșitul secolului XVIII și începutul secolului XIX, când magia și vrăjitoria au fost definite ca vane superstiții, credințe deșarte și iluzii cognitive, am studiat, în mai mulți timpi, cum a reciclat literatura teme, motive și forme de discurs "magice", odată cu primii germeni ai romantismului. Constatarea principală a fost că scriitorii care se inspiră din rituri magice și practici vrăjitorești scriu întru totul diferit de cei care preferă temele și modurile de reprezentare realiste.

CAPITOLUL 1. ROMANTISMUL..... 337

Am studiat în special cum vrăjitoria cade în desuetudine la romantici, sau este resemantizată, adăugându-i-se conotații pozitive, pe lângă cele negative, pe care le are îndeobște. Interesul scriitorilor

se îndreaptă după 1820 către figurile de magi savanți, stăpâni ai tainelor lumii, posesori ai unor cărți minunate, unde se află înscrise trecutul, prezentul, viitorul și soarta fiecărui om în parte și a cosmosului în general. Am urmărit prezența magului cu cartea în opera eminesciană, însă nu am lăsat la o parte nici alte ipostazieri ale magicului la scriitori ca Matei Millo, Vasile Alecsandri, V. A. Urechia, Bolintineanu, sau B. P. Hasdeu, a cărui operă a fost citită prin grile de lectură împrumutate din mai multe tradiții ezoterice.

CAPITOLUL 2. ZORII NOULUI VEAC: TRADIȚIONALISM / MODERNISM 390

2.1. Tradiționalismul 390

În cadrul curentului tradiționalist, m-au interesat reactualizările unor motive magice provenind din fondul rural al culturii române, dar și dezvoltarea unor stereotipuri ale magismului de origine dacică, ale căror rădăcini urcă până în scrierile lui Eminescu. Analize mai ample au privit opera lui Mihail Sadoveanu și a lui Vasile Voiculescu, unde ambele direcții enunțate mai sus capătă expresii deosebit de pregnante și de rafinate.

2.2. Modernismul moderat 409

Și o serie de autori încadrabili mai mult sau mai puțin în așa-numitul modernism moderat și-au modelat operele cu o grijă deosebită pentru motivele magice, sau pentru moduri ale rostirii specifice magismului: poezia și teatrul lui Blaga se adapă în voie dintr-o substanță magică general răspândită în cosmos, Adrian Maniu și Tudor Arghezi se pasionează pentru vrăji și blesteme, Ion Barbu creează forme ale unui hermetism narcotic, în vreme ce Bacovia articulează o operă în care alchimia practică de poet nu mai transfigurează nici materia, nici ființa adeptului lui Hermes.

2.3. Curentele de avangardă 418

Avangardiștii (Jonathan X. Uranus, Brauner, Voronca, Vinea, Geo Bogza) au abordat adesea magia la modul ludic și profund ironic, lucru care a influențat tipul de discurs practicat în a doua modernitate și în postmodernism. Volumul lui Gellu Naum, *Calea Șearpelui* (2003), este analizat din perspectiva redesenărilor și resemantizărilor unor motive și formule de inspirație alchimică, chiromantică și în general ezoterică.

CAPITOLUL 3. A DOUA MODERNITATE ȘI POSTMODERNISMUL 439

La autori ca Marin Sorescu, Mircea Cărtărescu, Simona Popescu, se urmărește procedeele de deconstrucție a discursului de tip magic pe direcția trasată deja de avangardiști, iar la autori ca Mihail Diaconescu, Maria-Luiza Cristescu și Alina Nelega se pun în evidență descrierile inteligente și plastice ale proceselor și execuțiilor de vrăjitoare, pe când mai multor scriitori contemporani (Corin Braga, Ruxandra Cesereanu, Ruxandra Ivănescu, Alexandru Ecovoiu, Ștefan Agopian, Sebastian Sârcă) le-a rămas să fie mai mult menționați, survolați, pentru plăcerea de a ilustra o idee sau un fenomen specific ipostazierilor magicului în literatură, ori din nevoia de a arăta că și cutare sau cutare autor a „mai” scris ficțiuni magico-vrăjitoarești. Acest capitol este unul prin excelență deschis, pentru că a abordat o materie mai „vie” și pentru că nu și-a propus în primul rând o perspectivă axiologică.

CAPITOLUL 4. VASILE LOVINESCU (1905-1984) 451

Parcursul literar al tezei se încheie cu o privire atentă asupra operei lui Vasile Lovinescu, mag fascinant și inclasabil, la care aspectul cel mai interesant mi s-a părut proiectul întreprins și dus în parte la bun sfârșit de a scrie o istorie „ezoterică” a culturii române, bazată pe mari figuri de inițiați: Eminescu, Creangă, Hogaș, Mateiu Caragiale. Reconfigurând acest proiect din datele risipite în scrierile lui Vasile Lovinescu, am reluat din altă perspectivă, printr-un soi de *punere în abis*, o serie de considerații schițate în cele trei capitole precedente ale Părții a II-a.

CONCLUZII 469

Sunt punctate elementele fundamentale ale tezei de doctorat, meritele și realizările semnificative, dar și, într-un spirit de obiectivitate științifică, punctele slabe și numeroasele ei insuficiențe.

ANEXE 479

Sunt incluse aici mai multe texte independente, în limbile română și franceză, care tratează diferite aspecte legate de magie și vrăjitorie. Anexele 2 și 5 au apărut sau vor apărea sub formă de articole, Anexa 3 a fost prezentată la un colocviu internațional în 2006 sub formă de conferință, Anexa 1 ar fi trebuit să facă parte din corpul tezei în proiectul inițial, iar Anexa 4 prezintă un text total inedit. Toate dau seamă de direcțiile în care s-ar fi întins această cercetare dacă toate ideile și descoperirile făcute în cadrul parcurșului doctoral ar fi putut fi integrate în proiect.

ANEXA 1. VRĂJITORIA: SURSE BIBLIOGRAFICE EUROPENE..... 479

Sunt comentate într-o primă fază principalele cărți juridice sau teologice contemporane cu vânătoarea de vrăjitoare (complement potrivit pentru subcapitolul 1.2.): Institoris & Sprenger, *Malleus Maleficarum*, Jean Bodin, *De la démonomanie des sorciers* (1580), Martin del Rio, *Disquisitiones magicarum* (1599), Pierre de Lancre, *Tableau de l'inconstance des mauvais anges et démons* (1612).

Într-o a doua fază, sunt sistematizate interpretările moderne ale fenomenului vrăjitoriei: interpretarea socio-politică romantică (Jules Michelet, *Vrăjitoarea*, 1862, Jean Palou), interpretarea creștină (Montague Summers, Michel de Certeau), interpretarea păgânizantă din perspectiva istoriei comparate a religiilor (Margaret Murray, Carlo Ginzburg), interpretarea statistică (Jean Delumeau, Guy Bechtel), interpretarea etno-antropologică ruralistă (Robert Muchembled), interpretarea culturalistă (Jelle Koopmans), interpretări psihologice, psihanalitice, psihiatrice (Jeanne Favret-Saada etc.).

ANEXA 2. LE MEURTRE DE L'ENFANT DANS LES RITUELS DE SORCELLERIE : COMMENTAIRES SUR UN STÉRÉOTYPE CULTUREL 497

Acest text retracează istoria unui stereotip: infanticidul ritual săvârșit de vrăjitoare în timpul sabbatului. Baza acestei istorii (care poate fi interesantă pentru antropologi, folcloriști, specialiști în literatură comparată) este un grup de texte despre vrăjitorie semnate de așa-numiții demonologi (dintre care unii au fost analizați în *Anexa* precedentă): Jean Bodin, Martin del Rio, Pierre de Lancre, Henri Boguet și Jean Wier, dar nu am ignorat nici opere de artă (Goya) sau literare (Michel de Ghelderode) unde apare stereotipul respectiv. Analiza complexă aplicată acestor texte arată că stereotipul infanticidului ritual are două surse: teama de "Celălalt" simțită de grupurile dominante în Europa la începuturile modernității și patologia melancoliei, așa cum a fost definită de o tradiție mergând din Antichitatea târzie până în Renaștere și perioada barocă.

ANEXA 3. ÉROS ET MAGIE À L'ÉPOQUE ROMANTIQUE. 1857 519

Preluând teoria magiei elaborată de I. P. Culianu în *Eros și magie în Renaștere. 1484*, acest eseu își propune să arate că și magia romantică, teoretizată de Éliphas Lévi, a perpetuat conexiunea simbolică cu Erosul, în vreme ce, de pildă, spiritismul lui Allan Kardec a mizat pe integrarea unei grile de tip științific, pozitivist, într-o gândire care rămâne, totuși, de esență magică.

ANEXA 4. BAUDELAIRE ET LA SORCELLERIE (QUELQUES NOTES BRÈVES)..... 529

Sunt analizate aici prezența și funcționarea câtorva motive "vrăjitorești" în opera lui Baudelaire: femeia-vrăjitoare, sabbatul, posedarea demonică, practica poetică definită ca "vrăjitorie evocatoare".

ANEXA 5. LITERATURA ROMÂNĂ ȘI EZOTERISMUL: CÂTEVA PRECIZĂRI 538

În acest articol este criticată cartea lui Radu Cernătescu, *Literatura luciferică. O istorie ocultă a literaturii române* (Cartea românească, 2010), punându-se în evidență curențele bibliografice, aberațiile interpretative, metodologia inadecvată, dar subliniindu-se și cele câteva reușite incontestabile ale autorului.

BIBLIOGRAFIE..... 542

În realizarea listei bibliografice, alegerea autorului a fost de a combina criteriile cronologic și alfabetic. S-a facilitat astfel sarcina celor care vor dori să judece utilizarea unor surse de informație, de la cele mai recente la cele mai vechi, urmărind conectarea demersului la fluxul principal al cercetării în domeniu. De asemenea, s-a dorit să existe posibilitatea de a cântări, cu destul de multă precizie, cantitatea și calitatea surselor despre magie și vrăjitorie în secțiuni sincrone bine determinate, precum și agregarea cercetării în anumite arii de problemă, în funcție de epocile istorice.

FILMOGRAFIE..... 572

SITOGRAFIE..... 572

4. Bibliografie semnificativă minimală:

- ARNOLDI Jakob, *Risk*, Cambridge, Polity Press, col. „KeyConcepts”, 2009.
- BALAȘ Orlando, „Die legistische Lage in den österreichischen Ländern, Siebenbürgen, der Moldau und der Walachei im 16.-18. Jahrhundert unter besonderer Berücksichtigung der Zauberei”, in *Echinox*, nr. 4-5-6 / 2000, pp. 37-39, 7-8-9 / 2000, pp. 38-39.
- BĂLTEANU Valeriu, *Dicționar de magie populară românească*, București, Paideia, 2003.
- BĂLTEANU Valeriu, *Dicționar de divinație populară românească*, București, Paideia, 2001.
- BĂLTEANU Valeriu, *Terminologia magică populară românească*, București, Paideia, 2000.
- BECHTEL Guy, *La Sorcière et l'Occident. La destruction de la sorcellerie en Europe des origines aux grands bûchers*, Paris, Plon, 2000 [prima ediție 1997].
- BLAGA Lucian, *Despre gândirea magică*, București, Fundația Regală, Bibl. de fil. rom., 1941.
- CANDREA I.-A., *Folclorul medical român comparat. Privire generală. Medicina magică*, Studiu introductiv de Lucia BERDAN, Iași, Polirom, 1999.
- CORGEAU Daniel, *Epistemology of Multilevel Analysis: Approaches from Different Social Sciences*, Dordrecht, Kluwer Academic Publishing, 2003.
- CUISENIER Jean, *Memoria Carpaților. România milenară: o privire interioară*, Traducere în limba română Ioan CURȘEU și Ștefana POP, Cluj-Napoca, Echinox, 2002 [ediția în limba franceză, 2000].
- CULIANU I. P., *Éros et magie à la Renaissance. 1484*, Paris, Flammarion, col. „Idées et Recherches”, 1984.
- ELIADE Mircea, *Occultisme, sorcellerie et modes culturelles*, Paris, Gallimard, col. „Les Essais”, 1978.
- GÖLLNER Carl, *Hexenprozesse in Siebenbürgen*, Cluj-Napoca, Dacia, 1971.
- HEDEȘAN Otilia, *Șapte eseuri despre strigoi*, Timișoara, Editura Marineasa, 1998.
- MAZILU Dan Horia, *Lege și fărădelege în lumea românească veche*, Iași, Polirom, 2006.
- METZNER-SZIGETH A., „Contradictory Approaches? On Realism and Constructivism in the Social Sciences Research on Risk, Technology and the Environment”, in *Futures*, Vol. 41, No. 2, March 2009, pp. 156-170.
- MUȘLEA Ion, BĂRLEA Ovidiu, *Tipologia folclorului. Din răspunsurile la Chestionarele lui B. P. Hasdeu*, Cu un cuvânt înainte de Ion TALOȘ, Ediția a doua revăzută și întregită de Ioan I. MUȘLEA, București, Editura Academiei, 2010.
- OIȘTEANU Andrei, *Ordine și Haos. Mit și magie în cultura tradițională românească*, Iași, Polirom, 2004.
- OLTEANU Antoaneta, *Școala de solomonie. Divinație și vrăjitorie în context comparat*, București, Paideia, 1999.
- PAVELESCU Gheorghe, *Magia la români. Studii și cercetări despre magie, descântece și mană*, București, Minerva, 1998.
- PAVLAC Brian A., *Witch Hunts in the Western World: Persecution and Punishment from the Inquisition through the Salem Trials*, Westport, CT: Greenwood, 2009.
- PÓCS Éva, *Fairies and Witches at the Boundary of South-Eastern and Central Europe*, Helsinki, 1989.